

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE

Ivan Grafenauer, *Slovenske pripovedke o Kralju Matjažu*. SAZU, Razred za filološke in literarne vede. Dela — 4 (Inštitut za slovensko narodopisje — 1). Ljubljana 1951, 252 strani.

Za »Mlado Zoro« (1940 — rokopis) in »Lepo Vido« (1945) je akademika dr. Ivana Grafenauerja posebej zamikal Kralj Matjaž. Najprej je obdelal z imenom tega junaka zvezane slovenske pesmi (Slovenski etnograf III—IV, 1950—51, 189 s.), nato pa se je lotil izročila v nevezani besedi. Ob poglobljenem študiju problema, kakor tudi ob novo odkritih in novo zapisanih tekstih je avtor prišel do novih spoznanj, razprava se je razrasla in izšla kot samostojna knjiga. S tem nam je dr. I. Grafenauer dal prvo monografijo iz slovenskega ljudskega pesništva v prozi.

Vrh dosedanjih Grafenauerjevih raziskovalnih naporov na področju slovenske folklore je sicer še zmerom »Lepa Vida«, vseeno pa pomeni »Kralj Matjaž« v marsičem napredek. Ne glede na razlike, ki jih je nujno narekovala drugačna tematika, tudi nestrokovnjak z veseljem opazi, da se dá v zadnji monografiji laže zasledovati glavno nit avtorjevega dokazovanja, medtem ko je »Lepo Vido« treba študirati in se trudoma prebijati skozi težke, zamotane ekskurze. Če priznamo, da je bila »Vida« objektivno in subjektivno trši oreh (časovno in prostorno širši okvir v pretres vzetega izročila, pomanjkanje večjih predelov o temi kot celoti, iskanje ustreznih prijemov ipd.), s tem seveda nečemo »Matjaža« zapostavljati. Avtor je namreč tudi v tem primeru pokazal, da je mojster, ki ne dela razlik med »težjimi« in »lažjimi« nalogami, ampak se vseh loti enako vneto in vestno.

Nekaj odlik zadnje Grafenauerjeve monografije je našela že Maja Stulli-Bošković v zagrebški »Republiki« (VIII, 1952, št. 7, 51—4). Ta bistra ocena je tem prepričljivejša, ker je ni napisal kdo, ki živi v Grafenauerjevi bližini. Ne da bi ponavljali ugotovitve iz »Republike«, saj ni nedostopna, smo vendarle dolžni poudariti pomembnejše črte »Kralja Matjaža«.

Svoje germanistično in slavistično znanje (danes združeno v eni osebi le pri silno redkih predstavnikih starejše znanstvene generacije) je znal Grafenauer temeljito izkoristiti za to, da nam je prepričevalno pokazal izhodišča, mesto in pomen slovenskih matjaževskih izročil med vzhodom in zahodom. Ogradnje, ki je vanj vdelen slovenski Kralj Matjaž (odslej KM), se mi zdi trdno, tako da bodo prihodnja raziskavanja v glavnem najbrž le dopolnjevala zarisano podobo, medtem ko ima človek pri »Lepi Vidi« občutek, da je še marsikaj hipotetično. Kritični pretres matjaževskega izročila, ki ga je tako odločno začel Grafenauer, bodi obenem resen opomin, kako neodloljivo potreben je kritičen pretres celotnega slovenskega ljudskega pripovednega zaklada v prozi. Se danes namreč — celo tu in tam v šolskih berilih — strašijo kot »ljudske« nekatere mistifikacije iz 19. stoletja. Med teksti o KM je Grafenauer odkril dva plagiata, pri nekaterih (Trstenjak, Graber) pa je kirurško spretno odstranil nepristno od pristnega. Avtorjeva zasluga je tudi, da je spoznal in razložil pomen poprej skoraj neznane skupine pripovedk o bogobornem KM, ki je zato v dodatku premišljeno postavljena na čelo vseh variant. Teh je toliko, da bi pred leti komaj kdo mogel slutiti kaj takega. Čeprav avtor sam tega ni povedal, v njegovi knjigi zbrani teksti zgovorno

pričajo, da v slovenskem ustnem izročilu še danes živé motivi, ki so se zdeli zdavnaj mrtvi. To spoznanje bi pravzaprav narekovalo sklep praktično-teoretične narave: da bi se odslej moral vsak raziskovalec pri obdelavi kakršnega koli motiva posebej pozanimati, kako je s tem danes med ljudstvom.

Avtor razprave se je omejil predvsem na analizo slovenskih pripovedk. Tuje gradivo je pritegnil pač toliko, kolikor mu je bilo dostopno. Več skoraj tudi ni mogoče terjati. Vendar je na dlani, da nam bo podoba slovenskega KM jasna šele takrat, ko bodo podrobneje znana in obdelana sorodna izročila vseh naših sosedov in ko bomo imeli tudi dobre predstave o zemljepisni razširjenosti posameznih motivov in tipov matjaževskih zgodb. Do zdaj pa nismo dobro poučeni niti o naši najbližji sosesčini. Za hrvaško stran je nekaj podatkov zbral Grafenauer sam, z nemške strani je deloma dostopno koroško gradivo (Graber, kolikor se pač smemo nanj zanesti), medtem ko nam je n. pr. že nemška Štajerska neznanca. Ničesar pa ne vemo o matjaževskih izročilih z drugih dveh strani, romanske in ogrske, čeprav sledovi kažejo, da je v Italiji znan vsaj bogoborni junak (gl. str. 75), z Ogrskega — domovine zgodovinskega junaka, ki je raznim izročilom posodil svoje ime — pa bi bilo sploh naravno pričakovati odgovora na marsikatero vprašanje v zvezi s KM.

V dostavkih (str. 8) Grafenauer omenja, da je o slovenskih matjaževskih izročilih pisal v ogrskem jeziku dr. Avg. Pavel. Če zdaj — po dobroti dr. Vilka Novaka — lahko navedemo bibliografske podatke o spisu (Matyás király és a szlovénok [KM in Slovenci]. »Sorsunk« II, Pécs 1942, 197—202; z 2 podobama v prilogi: Pirnatov KM v Peci, Mežica s Peco v ozadju) in če še dodamo (po S 1941, št. 42 in 48), da je dr. Pavel kot docent segedinske univerze imel nastopno predavanje o KM v slovenski ljudski pesmi in umetni književnosti, s tem nismo kdove kako na boljšem. Problem Hunyadijev v južnoslovanskem ljudskem pesništvu je A. Pavla mikal že zgodaj (1927 — prim. SBL II, 271), vendar gre povsod bržkone le za Ogram namenjena poročila o južnoslovanskih izročilih. Mi bi pa — ravno narobe — potrebovali, da bi nam kdo iz črpnopredstavljen ogrska ljudska izročila o KM v enem od južnoslovanskih jezikov. Iz Novega Sada je kmalu po izidu Grafenauerjeve knjige prišel glas, da je tam zanimanje za problem živo. Ali smemo upati, da ne bo ostalo samo pri »zanimanju«, ampak da bo to rodilo morda tudi kaj sadu? Predstavniki ogrske narodne manjšine in ogrskega jezika večji znanstveniki, doma iz mejnih predelov, bi mogli tu prevzeti zaslužno posredovalno vlogo.

Med Slovenci so bili po zgodovinski nujnosti najožje povezani z državo kralja Matije Korvina Prekmurci (»ogrski Slovenci«), zato bi človek sklepal, da so tudi ravno oni tisti, ki so tudi še po končanem Matjaževem vladanju nad deli slovenskega ozemlja prav do nedavnega lahko pomagali širiti Matjaževo ime s prevzemanjem izročil od ogrskih sosedov in s prenašanjem teh izročil med ostale Slovence. Ko sem prvič po izidu Grafenauerjeve monografije prestopil Muro, sem se seveda takoj pozanimal, kako je tam z izročili o KM. V eni sami vasi — v Bogojini — sem našel, da so zvezane z Matjaževim imenom kar štiri različne zgodbe:

(1.) Od cínkuske fare. Povedal Vinci Lopertov (Aužerov iz Tešanovec, r. 1904) v Bogojini 11. decembra 1952. Varianta šaljive zgodbe Bolte-Polívka III, nr. 152, Arne-Thompson nr. 922, ki je pri nas morda najbolj znana po Tuškovem prevodu Bürgerjevega »Cesarja in opata« v KC IV, 1855. KM je v tej zvezi posebnost ogrskih variant, bodisi umetnih, ponarodelih ali ljudskih, cfr. preglednico W. Andersona, Kaiser und Abt, Helsinki 1923 (FFC 42), nr. 42, 45, 47 in 61, kjer izvemo med drugim, da je taka zgodba s KM našla z Ogrskega k Slovakom že 1791. Kako in kdaj pa je prišla v Prekmurje, nam bo povedala šele primerjava z zdaj nedostopnimi ogrskimi teksti.

(2.) Od mačáskrálskoga goščénja. Pripovedovalec in dan za-pisa isti. Varianta šaljive zgodbe, ki jo Anderson (Kaiser und Abt, 342) ime-

nuje »slovanska« in predlaga zanjo naslov »Oskubljeni ptiči«, medtem ko je n. pr. pri Afanasjevu naslovljena »Goršenja« (lončar; Afan.³ II, nr. 186). V Prekmurje je očitno prišla z ogrske strani, saj pripovedovalec podaja Matjaževa vprašanja in kmetove odgovore kar po ogrsko, zlasti domačim poslušalcem.

(5.) (Brez naslova.) Povedal Lajči Gutmanov, kovač, r. 1900, Bogojina, 12. decembra 1952. Zgodba o razumnem dekletu, z raznimi črtami kakor Bolte-Polivka II, nr. 94, Aarne-Thompson nr. 875 in 921. Razmerje do tujih zgodb (cfr. Jan de Vries, die Märchen von klugen Rätsellösern, Helsinki 1928 [FFC 75], 111 ss.) bo treba šele ugotoviti.

(4.) (Brez naslova.) Pripovedovalec in dan zapisa isti. KM v beraškem oblačilu prosi za delo pri vaškem »rihtarju« in mora razkalati in zložiti velik kup drv, za plačilo pa mu slabo postrežejo in še tepen je povrhu. Čez leto dni se vrne, se dá spoznati — pokaže na polenih zapisano svoje ime — in rihtarja poniža v vaškega svinjarja. (Rokopisi teh štirih zgodb so shranjeni v Inštitutu za slovensko narodopisje SAZU.)

Tri od tukajšnjih štirih zgodb so variante znanih, razširjenih pravljic in je Matjaževo ime zašlo vanje le na omejenem ozemlju, kjer je pač veljalo kot sinonim pravljичnega vladarja. Samo četrta zgodba je »matjaževska« v ožjem pomenu besede in vsebinsko dopolnjuje iz drugih slovenskih pripovedk znano podobo dobrega KM, pravičnega vladarja, ki se v skrbi za siromake osebno zanima, kako delijo pravico njegovi podrejeni. In čeprav bi se izkazalo, da so omenjene bogojanske zgodbe zašle v Prekmurje v novejšem času (tako domneva dr. V. Novak — ustno), s posredovanjem ogrske šole ali kako drugače, nas to ne odvezuje dolžnosti, da v prihodnje posvetimo Prekmurju prav posebno pozornost.

Na vzhodnem Štajerskem, kakor je podčrtal Grafenauer (str. 177), se je ohranila vrsta variant (št. 4, 5, 17, 29, 38, 39), ki vse izvirajo iz okolice Ormoža in jih dolgujemo — z izjemo št. 29 — enemu samemu marljivemu zapisovalcu, J. Freuensfeldu. Približno ob istem času in najbrž prav tako na vzhodnem Štajerskem pa so bile zapisane še tri druge zgodbe o KM, ki jih je Fr. Hubad prvič objavil leta 1884 v Vrteu XIV, ponatisnil pa v zbirki »Pripovedke za mladino« II, Ptuj 1888, str. 5—9. Naj na kratko nakažem njihovo vsebino.

(5.) Zapisal M. Heric (pač v domačem kraju na Murskem polju ali v kraju učiteljjevanja — prim. SBL I, 515). Vrtec XIV, št. 10, str. 149 (po Hubadu je to tekst št. I). KM z vso vojsko spi v gori, ki je najvišja na zemlji in ima počen vrh. V votlino k njemu gre lahko vsak, kdor najde duri, ven ne more nihče. Sedi za mizo od slonove kosti, brke [med teksti pri Grafenauerju se v št. 59 pojavljajo »mustači«] so mu zrasle skozi mizo in ko ovijejo vse štiri noge, se on in vojaki zbudijo. KM pride spet na svet tisto leto, ko bo velika noč na dan sv. Jurija. V strahoviti vojski bo Matjažu ostalo samo 7 vojakov; ko si bodo odpočili pod lipo, premagajo ves svet.

(6.) Zap. M. Heric (mogoče v drugem kraju, vendar v isti širši okolici). Vrtec XIV, 150 (po Hubadu t. III). S to Heričevo varianto je primerjati zgodbo o »Ženi pri KM« — Graf. št. 36, ki jo je Graber (Sagen aus Kärnten, 1914, št. 125, odst. 4) podal le v skopem povzetku, brez navedbe kraja, pripovedovalca ali vira. O sorodnosti priča vsebina: Siromašna žena tava po gozdu z otrokom v naročju, pride do obloženih miz, kjer se nasiti, potem pa zagleda pod visoko goro železna vrata. Stražnik jo spusti naprej, desno in levo spijo vojaki, eden se zbudi in jo pelje do mramorne mize. Za njo sedi KM, brke so mu ovile tri mizine noge in tudi četrta je že malo obraščena. KM se prebudi in vpraša ženo, kdo zapoveduje zdaj na svetu. Ko izve za ime tedanjega vladarja, KM povesi glavo in spet zaspi. Žena se je vrnila po istem potu in pripovedovala ljudem, kaj je videla in slišala.

(7.) Zapisal (?) M. Murko.* Vrtec XIV, 149—150 (po Hubadu t. II). Vsečina: Ob smrti ogrskega kralja so se velikaši zbrali, da bi izvolili novega. Krona je [splavala daleč po zraku in] padla na glavo oraču, kmetu Matjažu, čeprav jo je ta skušal odvrniti z otko. Prihiteli so volilci, odpeljali M. v mesto, in ga oklicali za kralja. KM je ljubil pravico in ni pustil zatirati kmeta. Plemenitaši so ga sklenili ubiti, zato je zbežal na Moravsko in kopal premog v Olomucu. Na Ogrskem je tedaj nastala strašna suša, da so ljudje umirali. V stiski so začeli iskati KM, vendar so ga našli in posadili spet na prestol šele po sedmih letih. Pravičnost pa mu je nakopala novo sovraštvo plemenitašev, tako da je končno odšel k Čehom v Blansko goro, kjer spi še danes s svojimi vojaki. Kadar pride čas, se bo zbudil in premagal ves svet.

Od dveh domačih zapisov M. Herica se Murkov sestavek razlikuje po tem, da je morda prirejen po neslovenski, meni tačas neznani predlogi. Kje bi bilo iskati domnevano predlogo, nakazujejo v tekstu omenjeni kraji: Moravsko, Olomuc, Blanska gora... Vendar mladega Murka ne smemo obsoditi brez dokazov. In tudi če bi šlo res za dijaški »greh«, še kot tak ni brez vrednosti, saj nas spravlja na sled skupini tujih variant, ki se bo zanje nemara celo izkazalo, da niti ni tako »tuj«. Če je namreč Ogrsko zibelka in žarišče nekaterih pripovedk, ki so ože zvezane z zgodovinskimi Matjažem, potem je pač naravno, da so se ista ali močno podobna izročila širila tako k zahodnim kakor k južnim Slovanom. Murkovi (po češki predlogi posneti?) zgodbi zelo sorodne prvine srečamo n. pr. daleč v Hrvaškem Primorju, v pesmi »Izbor Matijaša za budimskog kralja« (Matičina izdaja »Hrv. nar. pj.« I, 1896, br. 67 — iz Mikuličičeve zbirke, ki jo je MH pridobila 1884): Volilci, ki se niso mogli spoznameti, koga bi naredili za kralja, sklenejo vreči v zrak zlato krono: na kogar bo padla, ta bo kralj. Krona pade na Jankovega sina Matijaša, čeprav je še otrok. Zapro ga »u kulu visoku«, a krona vseeno tudi drugič pade na M., tako da se budimska gospoda nazadnje vda: »Nek mu bude krona i kraljestvo.« Motiv čudežne izvolitve KM bi bil potemtakem mogoč tudi na slovenskih tleh in morda ni prišel na dan (če izvememo Murkovo — za zdaj problematično besedilo) le zato, ker ni nihče po njem povpraševal.

Tudi glede zveze med izročili in imenom junaka teh izročil ima vzhodnje Stajersko s Prekmurjem poseben pomen. Prav s te strani se je namreč Matjaževo ime — prevzeto bodisi naravnost od ogrskih mejašev bodisi posredno od Kajkavcev — zelo verjetno razširilo med ostale Slovence. Naša onomastika je žal premalo obdelana, da bi mogli kar seči po historičnih pričevanjih in se zlahka poučiti o geografski razširjenosti posameznih imen, zato so tudi tukajšnji podatki o imenu Matjaž le začasni. Prvotnejša oblika imena je najbrž *Ma t j a š*, - a š a — ogr. *Mátyás*, kaj. *Matijaš* — kakor se še danes glasi v Prekmurju, v Slovenskih goricah in Halozah. V omenjenih krajih, kakor me je opozoril dr. R. Kolarič, je sufiks -aš živ in tvoren tudi v drugih imenih, deminutivih, priimkih ipd.: *Matjašek*, *Tjašek*, *Matjašič*, *Draši*, *Tomášek* itn. Kod teče meja med -aš in -až, ne vemo. V Freuensfeldovih zapisih iz ormoške okolice, ki so po oceni dr. Kolariča dialektično kar dobro zadeti, je junakovo ime podano v knjižni obliki *Matjaž*, vendar bi se moralo pravilno glasiti le »*Matjašek*«. (Ravno narobe pa je St. Vraz — po tem, kar je imel v ušesih od doma — neprimerno vnesel *Matjaša* v Ziljsko varianto: *Strelkelj I*, 7.) Ime *Matjaž* je zunaj območja -aš zelo redko, kar bi kazalo, da so osrednji in zahodni slovenski predeli spoznali to ime šele iz pripovedk in pesmi, medtem ko so moški teh krajev poprej in kasneje nosili ime v domači

* V Murkovih bibliografijah ta sestavek ni naveden. Vstaviti ga bo treba na tretje mesto, v pregledu etnografskih spisov pa celo na prvo mesto. F. Hubad, ki je spis objavil, je živel v Ptujju od 1875—1884 (prim. SBL I, 355), sprva kot profesor in kasneje kot ravnatelj na gimnaziji, kjer je Murko še leto dni po njegovem prihodu obiskoval šolo. Ker Murko tudi po odhodu v Maribor in kasneje na univerzo ni prekinil zveze s Ptujem, kakor vemo iz »Spominov« (Lj. 1951, poglavje II), se mi avtorstvo ne zdi sumljivo.

obliki Matija, Matic, Matiček ipd. Če se kje vendarle pojavi tudi Matjaž (n. pr. v starem hišnem imenu »Matjaževič«, Ponikve na Krasu), je to mogoče že odmev matjaževskih izročil. Ogrsko-kajkavsko-vzhodnoslovenski Matjaš pa se je prevelil v Matjaža po analogiji (Tomaž, Blaž).

Glede pisave junakovega imena je znano, da je Kralja (z vel. začetnico) uzakonil že Breznikov in Ramovšev Slov. pravopis (1935) in da je tako prišel v slovenske srednješolske čitanke že v tridesetih letih, kljub temu pa v etnografski literaturi še dolgo po tem srečujemo kralja (z malo zač.: Glonar, St. žal., 1959; Möderndorfer, Koroške nar. prip., 1946). Upajmo, da se bo po Grafenauerjevi knjigi pisava dokončno ustalila. Kralj je sestavni del junakovega imena, ki bi ga tu in tam mogli pisati — zakaj pa ne — tudi Kralj-Matjaž ali celo Kraljmatjaž, prav kakor je v moravski zgodbi pisano Gojmagoj, Gojmagojeva vojska (KM, str. 114). Ni naključje, da se svojilni pridevnik »kralj-Matjažova« [krona, Lenka] pojavlja že v enem najstarejših pristnih zapisov matjaževskih pesmi (Strekelj I, 4: dolenska iz Rudezeve zbirke). Če v Breznikovem gorenjskem zapisu (Glonar, SZ 14) beremo o »kralj' Matjaži«, to zagotovo ni licentia poetica, ki bi jo narekoval ritem, saj bi drugače ne bilo »Kralj-Matjaža« v mojem proznem zapisu pravljice o »Pastirčku pri Kralj-Matjažu« (10). In če vse to dobro premislimo, nam verjetno ne bodo več delale preglavic tudi prekmurske (goričko-ravenske) oblike »Mačas-krau«, »Mačas-krála« ..., adj. »mačaskrálski«. — Pa še nekaj v tej zvezi: na koncu knjige v nemškem povzetku avtor dosledno piše Kralj Matjaž. To je edino prav, saj tudi imena Kraljeviča Marka nihče ne prevaja v tuje jezike. Ni pa razumljivo, zakaj je v nemškem podnaslovu knjige Kralja Matjaža neprimerno nadomestil Matthias Corvinus.

Z imenoslovno analizo v predzadnjem odstavku smo prišli do zelo podobnega rezultata kot dr. Grafenauer z zgodovinsko in etnografsko analizo, s čimer je pač najlepše potrjeno sklepanje, »da se je v osnovno pripovedko o dobrem kralju poslednjih časov preneslo ime Kralja Matjaža prav ... na vzhodnem Štajerskem« (str. 177). Kolikor je sploh zgodovinsko oprijemljivega v matjaževskih izročilih, bo menda skoraj vse zgoščeno v zgodbah o dobrem kralju. Prav te vrste zgodbe so verjetno najprej ponesle med Slovence Matjaževstvo ime, da se je moglo tako razširiti in utrditi.

Med vzroki, ki so pomagali Matjaževemu imenu do uspeha in razširjenosti, ni doslej nihče upošteval enega, ki je sicer zelo preprost, vendar nemara ne brez pomena. Ime Kralj Matjaž je samo na sebi lahko, prikupno, pevno, s posrečeno kombinacijo soglasnikov, ki vplivajo tako, da so trije »a« zapovrstjo vse prej ko dolgočasni. Brez tega bi si ne mogli razložiti, kako je moglo to ime prodrati celo v otroško pesem in igro (Strekelj, SNP IV, 7854—7856; M. Heric, Vrtec XIV, 1884, 149). V teh besednih igrah seveda ne kaže iskati skritih globljih pomenov. Izreka »Križ, kraž, Matijaž« (Strekelj, 7856) in »Kric, krac, Perntac« (id., 7901) sta si popolnoma enakovredna. In na stvari se nič ne spremeni tudi če imajo taki izreki deloma že morda funkcijo otroškega zagovora, kakor n. pr. koroški iz borovelj (A), ki mu postavljam ob stran kraškega iz Koprive (B) —

A. Križ, kraž, Matijaž
Mene šnito, tabe nč!

(Strekelj IV, 7856)

B. Cupr, cupr, koromáč.
Mene sreču, tebe nač!

(Moja rkp. zbirka, št. 599)

ali če so sploh pravi zagovori, kakor n. pr. tale iz Mirna pri Gorici: »Križ kraž — Kralj Matjaž, — Kača ven — Bog noter.« (Moja rkp. zbirka, št. 722. Otroci pri kopanju so se trikrat prekrizali, izrekli te besede in vrgli čez ramo v vodo tri kamence, potem so si šele upali skočiti v vodo). Navedel sem te drobne »uspehe« Matjaževega imena v otroškem svetu pač zato, ker bodo kljub skromnosti morda le pomagali laže razumeti uspehe in srečo Matjaža v pesmi in izročilu odraslih.

A ko je slovensko ljudstvo sprejelo Matjaža med svoja izročila, je s tem nehal biti odvisen naravnost od zgodovinske resničnosti, postal je pravljivi junak, podvržen samo že zakonitostim pravljivičnega dogajanja in pripovedovanja. Kot pravljivičnik junak, kot »Kralj Matjaž« in nič več kot Matija Korvin se je tu prej in tam kasneje pojavil v najrazličnejših izročilih, pesemskih in proznih, izpodrinil znane in neznane junake, katerih ime v primeri z njegovim ni bilo več tako zvane. Samo eden se Matjažu ni dal izriniti (ali pa je morda celo sam prevzel Matjažovo mesto?) — Kraljevič Marko, bogoborni junak belokranjske variante:

(8.) Kraljevič Marko in Kristus. Iv. Sašelj, »Bisernice« I, 1906, str. 224—225. Prezrta varianta h Grafenauerjevim tekstom 1—16. Ko sem v SP XIII, št. 141 (15. junija 1952) prvič poročal o »Slov. pripovedkah o KM«, sem pomotoma štel Belo krajino med predele, ki »niso še ničesar prispevali«.

Ker so medtem tudi v Prekmurju, kakor smo videli, prišla na dan izročila z Matjaževim imenom, bi le še Notranjska ostala čisto prazna, če bi hoteli pokazati provenienco izročil na zemljevidu. Gorenjska, ki sem o njej trdil (prav tam), da je »slabo zastopana«, je kasneje dala dva teksta, ki sem ju zapisal v Kranjski gori.

(9.) Kralj Matjaž pod goro. Povedal 23. decembra 1952 Peter Jakelj Smerinjakov, mizar, r. 1886 (št. 11 med zapisi Jakljevih pripovedi — rkp. v Inštitutu za slov. narodopisje SAZU). Nova varianta h Grafenauerjevim tekstom št. 1—16. Posebnosti: KM je preganjal duhovne in cerkev. Za kazen se je zgrnila čezenj in čez njegovo vojsko gosta megla, ki se je strdila in naredila skorjo-goro.

(10.) Pastirček pri Kralj-Matjažu. Pripovedovalec in dan zapisa isti (Jakljeva št. 12 — rkp. prav tam). Vsebuje črte Grafenauerjevih (koroških) tekstov 50 in 52, vendar precej pravljivično nadahnjeno. Mlad kozar najde v hribu duri za h KM. Vleče sabljo iz nožnice. KM vpraša: »Ali že letajo zunaj beli vrani?« Pastir se prestraši, spusti sabljo in gre iz jame. KM pravi: »Oh, ni še čas prišel...« Zunaj najde pastir vse spremenjeno: nikjer ni koz, namesto pašnika je senožet, senoseki mu pravijo »očec«, ker mu je zrasla brada, svoje vasi ne spozna več, pri fajmoštru v knjigah pa je zapisano, da je koze pasel že pred 150 leti. Ko je povedal, kaj je vse videl, se je naslonil in umrl, ne da bi utegnil prej pokazati hrib in duri, ki peljejo h KM. »Tako se še danes ne ve, pod katerim hribom spi KM.«

Kakor je pokazal že Grafenauer (str. 22 s, 156, 254), se matjaževska izročila marsikje prelivajo v čisto pravljivičnost. Glede motiva o neopaznem teku časa v podzemlju ali na onem svetu (Albrechtov deček — Graf, t. 44 — je prepeval pri KM 7 let, Graberjev voznik — str. 160 — se je prav tako 7 let mudil pri Friedrichu v gori, kmet v Graf. t. 52 ob vrnitvi v svoj kraj nikogar ne pozna, v »Pastirčku pri KM« iz Kranjske gore pa je s širokim zamahom in podrobno orisana vrnitev na ta svet po 150-letni odsotnosti) pravi Grafenauer — str. 224 op. 3 in str. 234 — da je »iz pravljivične legendarne pesmi o »Rajski ptici«, kar pa ni nujno, saj se pojavlja tudi v drugih zgodbah: R. Köhler, *Kleinere Schriften* II, 239—241, navaja nekaj takih, ki so znane celo pri nas (k št. 2 prim. Ljubič, *Ljudske pripov. iz Dobré polj*, str. 26).

Ko je Anastasius Grün v predgovoru k zbirki »Volkslieder aus Krain« (Leipzig 1850, str. X) zapisal, da je KM »ein fast fabelhaftes Wesen«, je bil bolj na pravi poti kot tam, kjer je kljub temu iskal zgodovinske opore raznim črtam slovenskega matjaževskega izročila. (Auersperg-Grün je že pred Rutarjem predlagal med drugim zvezo tega izročila s celjskimi grofi, vendar v pregledu dosedanjih raziskavanj na str. 29 s. in 252 pogrešamo njegovega imena.) V Peterlinovem dolenskem tekstu — Grafenauer št. 41 — je KM neke vrste velikan, trikrat večji kot največji med sedanjimi ljudmi: obiskovalec s tega sveta ne spije niti polovico tiste mere, ki jo je Matjažev najmanjši mož popil trikrat na dan polno mero. Sedanji ljudje na zemlji so po Matjaževi presoji slabiči, ki jih bo »vse igraje podrobilo«, kadar vstane. Tu je pač prišlo

v dotiko s KM izročilo o pešanju človeškega rodu (prim. St. Kūhar, Kākši so bili lidjé prád námi pa kākši do za námi? ČZN VIII, 1911, 61).

O Korytkovem zapisu — t. 19 — govori Grafenauer kot o »najstarejšem zapisu matjaževske pripovedke« (str. 85). Ob pisanju že enkrat omenjenega poročila v SP 1952 št. 141, sem to sicer sprejel, a kasneje sem pri virih prišel do spoznanja, da je pravzaprav Matevž Ravnikar-Požencan tisti, ki mu dolgujemo prvo znano matjaževsko pripovedko, pri Grafenauerju objavljeno v podčrtni opombi na str. 215, torej ne tako kot bi zaslužil častitljivi zapis, z naslovom v metelčici (Kralj Matjaž). Ta je shranjen v NUK v Ljubljani, Ms 485, v zvezku XI = PP po Streklju (SNP I, pregled kratic na str. XVII). Analiza pesemskih tekstov, ki jih je Ravnikar po svoji navadi večkrat prepisoval, je že Streklju pokazala, da so tisti iz PP starejši od onih v VP in MP (cfr. Strekelj I, št. 18, 37, 301, 312, 731, 732 idr.). Najstarejši člen v tej vrsti — PP — žal ni datiran, najmlajši — MP I — pa je datiran »1. Vel. serp. 1858«. S poglavitvijo v grafiko in sploh s temeljito preiskavo Ravnikarjeve rokopisne ostaline bi morda prišli do natančnejšega odgovora o tem, kdaj je nastal zvežčič PP (in z njim vred dragoceni zapis o KM), vendar pa smemo že zdaj sklepati, da je bilo to pred nastankom Korytkovega zapisa.

Pesem št. 21 v Dodatku pa ni zložena po ljudskem izročilu, ki je navedeno na str. 215 pod črto, ampak je v glavnem le Poženčanova slovenska predelava pesmi, ki jo je zložil hrvaški pesnik Dimitrije Demeter (Danica ilirska 1839, br. 3; meni dostopna le v »Jezičniku« XVI, 1878, 10—11). Kakor kaže vsebina in naslov pesmi — »Kralj Matiaš. Polag narodne ilirske povéstice« — se seveda tudi ta oslanja na ustno izročilo, vendar ne slovensko, ampak kajkavsko (gl. n. pr. tole »Priméčanje: Obée poznato je kod ilirskog naroda priuréče: 'Pokle kralj Matiaš spi, nikakve pravice ni'...« Nekaj sledov Demetrove objave slutim tudi pri Majarju — Graf, t. 20, odstavek a: Kralj Matjaž v gori). Prvotno obliko prevoda Demetrove pesmi najdemo med Ravnikarjevo ostalino v NUK v Ljubljani, Ms 485, zvezek IX, list 59 v. in 60 r. — navedeno je tudi vir — in z malenkostnimi spremembami v zv. XII, 3—4 (to izvirniku zvesto besedilo glej v »Jezič.« XVI, 10—11). Ravnikar pa jo je kasneje še predeloval, kot da bi imel pred sabo lastno pesnitev, in tako je nastala oblika, ki jo je dal za objavo v »Vodnikovem spomeniku« 1859 (to je pritegnil v krog izročil o KM že J. Kelemina, Bajke 402, op. k št. 247). Ne glede na stilistične in druge spremembe, ki nas tu ne zanimajo toliko, si je Ravnikar dovolil v tej novi predelavi dva dostavka iz slovenskih ustnih izročil o KM: vprašanje o srakah (5. kitica in zadnji verz 7. kitice) je iz Ravnikarjevega nemškega zapisa Ms 485, XI, 73—74, sklepanje miru na Sorškem polju (8. kitica) pa je čisto nova črta, ki jo je Ravnikar moral na novo slišati med ljudstvom. Smreka (nam. lipe v prejšnjih redakcijah in pri Demetru) ni izpričana nikjer drugje, zato bo tekst št. 25 — Levčeva »Sedmovrha smreka« (SG X, 1867, 225) — nemara le pesniška razširitev 8. kitice Ravnikarjeve-Demetrove pesmi iz Vodnikovega spom. Ker Levčeva pesem ne vsebuje niti enega ljudskega elementa, ki bi ne bil že zastopan v t. 21, KM v njej pa ni niti omenjen, je sploh vprašanje, ali zasluži, da je prišla med tekste, in to celo pod samostojno številko.

Ker smo že pri literarno sporočenih tekstih, bi v zvezi s Kettejevimi besedilom iz spisa »Ob očetovi smrti« — Grafenauer št. 24 — pripomnil prvič to, da je v pripovedi o KM resna neskladnost z okvirom, ki je vanj postavljena (le kako naj bi starka iz Košane poznala Krim in Smarno goro!), drugič pa to, da se Kettejev odstavek o KM morda celo oslanja na Trdinovo pisanje o KM (LZ VI, 1886, 657—658). Kakšno je razmerje med tem in med ustnim izročilom, pa bomo videli takrat, ko nam bo urednik Trdinovega zbranega dela razrešil vsa tista mesta iz Trdinovih rokopisnih zvežčičev, kjer se omenja KM (10, 27; 17, 7; 18, 34; 19, 15 — prijazno sporočilo prof. J. Logarja).

Kdor pozna Grafenauerjevo »Lepo Vido«, bo pri »Kralju Matjažu« pogrešal poglavja o odmevih in raznih interpretacijah ljudskega izročila o KM v umetni književnosti od Prešerna do Cankarja in Župančiča. Samo slednjega

pesmi iz »Zvončka« 1900 se je avtor monografije o KM dotaknil. S tem, da je vključena med tekste — pod št. 35 — pa seveda še ni rečeno, da ta pesem sloni na kakem novem izročilu, ki bi ga Župančič slišal naravnost iz ljudskih ust. Dejanje se namreč v vsem ujema z dotleje že objavljenimi ljudskimi variantami, razen ene same črte: junaku v gori je pesnik pridružil — Alenko. To je naredil najbrž samovoljno, brez opore v slovenskem ustnem izročilu; cesar v gori ima žensko družbo samo tu in tam v nemških ljudskih knjigah (Graf., str. 123). Vendar je tudi v slovenskem tisku KM spal v gori z ženo Alenčico že pred Župančičevo pesmijo, kakor priča objava »KM. Iz stare knjige. (Spisal Ksavêrij.)« — Vrtec XIV, 1884, 105—107. Nekakšen sanjski okvir, piščeva pripomba, da je to bral v stari knjigi, datacija »Med gorami slovenskimi 1570. leta zapisal Boris Skopčik«, pa še marsikaj je pri tej objavi, zaradi česar je trenutno ni mogoče zanesljivo oceniti, še manj uvrstiti med slovenske variante o KM.

Dosti laže je bilo ugotoviti, kaj je s pripovedjo o KM v zgodovinski povesti M. Malovrha »Kralj Matjaž« (Ljubljana 1904, 255—256). Na božični večer 1571 se med moškimi, ki so zbrani v kmečki hiši v Borovnici, razplete pogovor o KM. Tekstno ta vložek ne pomeni nič novega, saj je posnet po Freuensfeldovi varianti »KM in vile« iz ormoške okolice (Graf. t. 4). Pač pa je zanimivo, da je literat nekako prehitel znanstvenika, ko je vpletel pripovedovanje o KM v čas velikih verskih in socialnih gibanj in s tem po svoje povedal to, kar je skoraj 50 let kasneje potrdila teoretična analiza slovenskih pripovedk: da imamo v KM, ki se bo bojeval »za staro vero in za (staro) pravico«, ohranjen »spomin na bojni klic slovenskih kmetov v kmečkih puntih 15. in 16. stoletja« (Grafenauer, str. 85).

Vrednost samostojne ljudske variante pripisujem poslikani panjski končnici v Etnografskem muzeju v Ljubljani — inv. št. 2538 — ki je opremljena z napisom »Kralj Matiaš« in z letnico 1877. Objavil jo je S. Vurnik v »Etnologu« III, 1929, T. II, str. 168—169, s kratkim, ne čisto zanesljivim opisom na str. 174. Najzanimivejše na tej upodobitvi je Matjaževa brada v dveh pramenih. V taki obliki jo poznamo samo še iz najstarejšega matjaževskega pisanega izročila (M. Ravnikar pred 1838), kjer ovija — »in zwei Hälften geteilt« — nogo mize. Vojaška skupina na Matjaževi levici pa spominja deloma na bukovniško izročilo o žolnirjih, »ki so na enem kolenu klečali« (Drabosnjakove Bukelce od Matjaža, Graf., str. 247).

V uvodu k tekstni kritiki zapisov (str. 46—47) je dr. Grafenauer skušal razjasniti, kaj pravzaprav je pravilen zapisek. Izrekel je tudi svoje misli o tem, komu je tekstna kritika priznala pravico, rekonstruirati »idealne ljudske umetnine«. Ker je s tem sprožil nekaj pomembnih načelnih vprašanj, ki res terjajo razjasnitve, a odgovor nanje ni preprost, si pridržujem pravico, pisati o tem posebej.

V sami kritiki zapisov (str. 51; 192) se mi zdi, da je bil S. Rutar obsojen po krivem zaradi odstavka, ki utegne biti ljudski in domač. Sv. Elija pri nas na Slovenskem resda ni bil nikoli tako v časti kakor drugod na slovanskem jugu, ni pa neznan. Čeprav drži, da se njegovi patrociniji vrstijo blizu hrvaške meje (prim. Avg. Stegenšek, Dekanija Gornjegrajska. Maribor 1905, 202 in 206), jih je vendarle nekaj tudi na Primorskem: Trnje na Pivki, Draga v občini Dolina pri Trstu, Kopriva na Krasu. Prav ta zadnji, ki je najbolj izpostavljen proti zahodu in najbližji Vipavi, je zelo star, saj je bila prvotna gotška cerkva sv. Elije na Brjah podrtá že za Jožefa II. Po ustnem izročilu je bil ob opasilu (20. julija) v prejšnjih časih znamenit semenj, ki je trajal kar po tri dni. Zraven so plesali in godli in čeprav ni šlo vse v čast sv. Elije, je le pomagalo utrjevati njegov sloves. Pravijo, da bi svetnik sam rad praznoval ob svojem godu, pa mu bog ne dá. Ko pride poletje, vpraša Elija: »Kdaj bo moj god?« Bog mu odgovori: »Ci [= kje] je še!« Ko se spet spomni na svoj god in vpraša, kdaj bo, pa se odgovor glasi: »Ci je vžej!« Tako nikoli ne more godovati, kakor bi rad — z gromom in treskom. To koprivsko izročilo (sorodno

belokranjskemu: Sašelj, Bisernice I, 198; gl. še zanimivo Cajkanovićevo razlago: Kocbek-Sašelj, Slov. pregovori... 1934, 11) in razni vremenski reki, splošno razširjeni na Slovenskem, pričajo, da Rutarju le ni bilo treba hoditi na posodo k Srbom ali Hrvatom, ko je pa lahko dobil gromovnika Elijo kar na Vipavskem, tudi v samem izročilu o bogobornem KM.

Čisto na koncu razprave (str. 179) dr. Grafenauer skromno priznava, da še mnogo vprašanj čaka rešitve. Zadnja beseda ni spregovorjena med drugim tudi o zvezi med ustnim izročilom in med zgodovinsko odmaknjenimi dogodki in razpoloženji. V ljudskem pesništvu, ki je živ organizem, se okrog vsakega motivnega jedra nabirajo raznovrstne prvine. O starih, posebno priljubljenih in močno razširjenih izročilih — KM spada med take! — smemo po vsej pravici reči, da so kvintesenca stoletij. Njihov čar se najbrž skriva v tem, da vsaki dobi nekaj povedo, da vsaka doba v njih nekaj najde, nekaj pa odloži kot dediščino za prihodnje rodove. To velja tako za sama izročila med preprostim ljudstvom, kakor tudi za umetniške poustvaritve in za znanstvene razlage. In kakor pri vsakem junaku usnega izročila, tako tudi pri KM naštetih činitelji vplivajo, da se podoba junaka neprestano bogati za nove črte, z druge strani pa določene črte pomalem tudi odmirajo. Tako gledano se zgodovina Kralja Matjaža začnja pravzaprav v prvi polovici 19. stoletja, vse ostalo pa je le predzgodovina KM. A medtem, ko ta »predzgodovina« zanima če ne izključno vsaj v prvi vrsti etnografa, je »zgodovina« istočasno predmet etnografskih, literarnozgodovinskih, kulturnozgodovinskih in drugih raziskavanj. Danes n. pr. vemo, da je za Ravnikarja, Demetra, Majarja, Trstenjaka idr. KM pomenil pač utelešenje določenega kulturnopolitičnega ideala. Kolikor jim ustno izročilo ni nudilo zadosti gradiva, so dodajali iz svojega. Večje ali manjše oddaljitve od izročila so nam v tej luči razumljivejše, čeprav jih s folklornega stališča v nobenem primeru ne moremo odobravati.

V drugi polovici 19. stoletja in v prvi polovici našega stoletja je prišlo na dan še dosti dragocenega gradiva o KM. Obenem je ta junak slovenskega ustnega izročila postal predmet etnografskih raziskavanj (o tem glej izčrpno poročilo v Grafenauerjevi knjigi), privlačnost za pisatelje in pesnike, pozornosti vredna podoba tudi za marksistično zgodovinopisje. Ivanu Cankarju je v gori speči Kralj Matjaž navdahnul eno najpretpreteljivejših obsodb vojske in njenih strahot (Podobe iz sanj). M. Malovrh je leta 1904 skozi usta Antona Magajne, junaka povesti »Kralj Matjaž« (str. 256), očital slovenskemu kmetu pasivnost, da čaka rešitve od drugih. »Ali veste, kdo je Kralj Matjaž? To je slovenska duša, ki spi stoletja v gori... Mi vsi in vsak izmed nas smo vojščaki KM. Če se dvigne ta vojska, se odpre Sveta gora in svoboden bo kmetški stan. Naša usoda je v naših lastnih rokah...« Sperans-Kardelj pa je leta 1939 v »Razvoju slovenskega narodnega vprašanja« (str. 61) zapisal med drugim: »Mitični junaki in vitezi naših ljudskih pesmi, kralj Matjaž itd. so... revolucionarne figure, v katerih je izražen revolucionarni program našega kmečkega ljudstva.« Za te in za druge avtorje, ki so KM posvetili kaj več kot samo omembo, pa je značilno, da so se oslanjali samo na splošno znano matjaževsko gradivo, dostopno v tiskanih virih. Ker pa naše ljudsko-pripovedno gradivo, žal, ni vse »ljudsko«, ampak se dobe vmes tudi stvari sumljivega izvira in včasih celo potvorbe, kakor je lepo pokazala Grafenauerjeva tekstna kritika, si bomo morali etnografi v drugi polovici 20. stoletja posebno prizadevati, da tako znanstvenim raziskovanjem kakor umetniškemu poustvarjanju spet odkrijemo pristne žive vire — nepokvarjeno ljudsko izročilo.

V okviru takih prizadevanj in za zgodovino slovenskega Kralja Matjaža pomeni Grafenauerjeva knjiga temeljni kamen. Ne glede na potrebo po drobnih popravkih, izboljšavah in dopolnilih, ki se nujno pojavlja v zvezi z vsakim še tako popolnim človeškim delom, moramo reči, da se z monografijo »Slovenske pripovedke o Kralju Matjažu« lahko upravičeno ponaša tako avtor kakor slovenska folklorna znanost.

Milko Matičetov

P. S. o Kralju Matjažu:

Ko je šel rokopis že v tiskarno, je pri načrtnem pregledovanju in izpisovanju starejših periodik (A. Strubljeva) v Inštitutu za slovensko narodopisje SAZU prišla na dan še ena prezrta varianta KM:

(11.) Kralj Matjaž — IX. Zapisal v okolici Ptujске gore Rok D[rofenik] Gorski, Vrtec XVII, 1887, št. 12, 213—214 (v nadaljevanju Vrtčevih objav in ponatisov iz leta 1884 — zato št. IX). Varianta h Graf. t. 25—37, »Obisk pri KM«: glede uvodne situacije prim. Graf. t. 41 in 42. Vsebina: Na smrt obsojenemu misijonarju (!) obljubijo prostost, če gre v Kralj-Matjaževo deželo in poižve, kdaj bo sodnji dan. Na poti zaspi za »nekaj ur« = za 500 let. Pri KM vleče meč iz nožnice in izve, da bo sodnji dan takrat, ko bo »meč sam iz nožnice skočil«. Po vrnitvi v domači kraj misijonar ne umre takoj.

Nekaj opozoril na KM je tudi med bibliografskimi dodatki M. Jagodičeve za 1945—1950 v tem letniku Sl. Et. (str. 378—379). Spis »O kr. M.« v Koroški Kroniki (= Kk) IV (št. 42, 15. X. 1948) ne prinaša nič novega. V spisu »Pod goro KM« (Kk III, št. 7, 14. 2. 1947) je morda deloma izvorna tretja zgodba. Zanimivejša pa je objava štirih zgodb v Kk II, št. 10 (8. 5. 1946 v rubriki Mladi Korotan): »Kralj Matjaževa darežljivost«, »Gnjad (!) in vino«, »Kralj Matjaževa sodba«, »KM na lovu«. Če bi tu imeli pristno gradivo, bi bilo s tem še enkrat potrjeno ljudsko nagnjenje, naprtiti Matjažu vse močice kraljevske vloge. (Za prvo od omenjenih zgodb prim. Aarne-Thompson, nr. 1610 in Bolte-Polivka I, nr. 7.)

Milko Matičetov

Vilko Novak, *Der Aufbau der slowenischen Volkskultur*. Sonderabdruck: Zeitschrift für Ethnologie, Bd. 77, Heft 2, Braunschweig 1952.

Profesor Vilko Novak je objavil v nemškem etnološkem časopisu »Zeitschrift für Ethnologie« (1952) na sedmih straneh kratek pregled sestave (strukture) slovenske ljudske kulture po zgledu razprave profesorja Milovana Gavazzija »Etnografski sastav hrvatskoga sela« v »Zemljopisu Hrvatske« (Zagreb 1942). Ta pregled je pravzaprav izvleček iz večje razprave oziroma iz predavanja na mednarodnem etnološkem kongresu v Stockholmu leta 1951. Zato bomo podrobneje spregovorili o Novakovem delu, ko bo objavljeno v celoti. V tem letniku našega časopisa se omejujemo samo na nekaj pripomb k objavljenemu pregledu.

V navedenem Novakovem pregledu vidimo pomemben etnografski poskus, slovensko ljudsko kulturo razložiti kot sestavino praslovanske osnove ter alpskih, sredozemskih, panonskih in drugih etnografskih elementov. Takšno obravnavanje slovenske ljudske kulture, ki je v skladu z etnografsko stvarnostjo, je v načelu nedvomno znanstveno pravilno pa tudi pravično. Če pomislimo na mnoge znanstvene in politične delavce, ki so trdili in deloma trdijo še danes, da je slovenska ljudska kultura enostavno posnetek tujih sosednjih kultur (prim. uvod), potem pomeni Novakov pregled posredno tudi obračun s takim napačnim vrednotenjem naše ljudske kulture.

Objave Novakovega pregleda v mednarodno pomembnem etnološkem časopisu moremo biti torej veseli prav zaradi njenega narodnopolitičnega pomena. Ker še ne poznamo razprave same o tej temi, ne moremo ugotoviti, ali objavljeni pregled pomeni neko sintezo podrobnejših raziskav. Ne glede na to pa moremo priznati, da so Novakovi zaključki v omenjenem pregledu, ki se marsikje naslanjajo na ugotovitve profesorja M. Gavazzija in drugih etnografov, v mnogih pogledih povsem pravilni; pravilni so zlasti tam, kjer gre za rešena vprašanja ali za stvari, ki o njihovih kulturni pripadnosti ne more biti nobenega dvoma, pa čeprav še nismo o tem posebej razpravljali. Res pa je tudi, da je v pregledu nekaj spornih točk, ki jih je treba še kritično obravnavati.

Pregled ilustrira nekaj slikovnega gradiva iz foto-arhiva Etnografskega muzeja v Ljubljani, žal z nezadostnim besedilom, česar pa ni kriv avtor, marveč uredništvo časopisa.

Boris Orel